

II. A SZÉKELYSÉG A HABSBERG URALOM BERENDEZKEDÉSE ÉS KONSZOLIDÁCIÓJA IDEJÉN

A XVII. század utolsó évtizedében az ország történetének új fejezete kezdődött, mely során a jogi folytonosság megőrzésének, a hagyományos privilégiumrendszer tiszteletben tartásának látszatával egy olyan uralmi modor kezdett kialakulni, mely alaposan próbára tette gazdasági erőforrásait és az előjogaikban sértett rendek türelmét. A változás megrázkódtatásait találóan és sommásan vázolta R. Várkonyi Ágnes: „A Habsburg-birodalom uralmi rendszerébe illeszkedő fejedelemség sajátosan kettős helyzetbe került. Még meg volt terhelve a török háború következtében rá háruló feladatokkal, élelemmel, fuvarral és téli szálláshellyel kényszerült szolgálni egy évtizedes és váltakozó sikerrel zajló hadakozásban kimerült és eldurvult hadsereget. De már viselnie kellett a békére készülő Habsburg-kormányzat berendezkedésének terheit, mindazt, ami a birodalom délkelet-európai katonai támaszpontjává való kiépítéséből következett.”¹

A Habsburgok célja viszont nem az ország ész nélküli kifosztása volt. Antonio Caraffa olasz származású tábornok, aki 1688-tól látta el az erdélyi „general commando”, vagyis a teljhatalommal felruházott katonai parancsnok feladatkörét, a fejedelemség megszelídítésére az „*amor et timor*”, azaz a „szeretet és félelem” jegyében működő kormányzati modellt javasolta.² Ezt ő egyféle mérsékelő tényezőként képzelte el, mely kedvezmények és kompromisszumok révén egyensúlyhelyzetet teremt egyfelől a helyi rendek igényei, másrészt a hódítók akár erőszak árán is érvényesítendő követelése

között. Az „amor et timor” maradt az osztrák kormányzat Erdély-politikájának alapelve, egészen a birodalom bukásáig. A hangsúly az ellentétpár hol egyik, hol meg a másik elemére tevődött, ám a központi hatalom célja egyértelmű volt: az ország humán- és anyagi erőforrásainak ésszerű és hosszú távon hatékony kiaknázása.

Azt se feledjük: a Habsburg-birodalom nyugalmat és békét is jelentett, és ennek talaján stabil gazdasági felemelkedést. Erdély ugyan a birodalom archaikus vonásait is őrző része, perifériája volt, de a Székelyföldet is magukba foglaló déli és délkeleti régiói – Miskolczy Ambrus megállapítása szerint – „a kelet-európai regionális munkamegosztásnak olyan önálló láncszemei voltak, melyek Kelet-Közép-Európa perifériáján a centrum szerepét játszották Délkelet-Európa felé, mégpedig úgy, hogy a közvetítő funkciót töltötték be.” A termelőerők megfelelő koncentráltsága, az áruterelés kedvező feltételei, a gazdaságföldrajzi környezet, a tartós kereskedői tevékenység biztosította piaci háttér, és nem utolsósorban az állandó kapcsolatok a birodalom fejlettebb régióival: mind fontos elemei voltak e periféria-központ szerepkör kialakulásának és sikeres érvényesítésének.³

A közigazgatás változásai

Erdély új státuszát I. Lipót végleges formában 1691. december 4-én kiadott „alkotmánylevele”, a *Diploma Leopoldinum* szabályozta. Ez lett politikai-közigazgatási szervezetének alapokmánya 1848-ig, illetve az 1861 és 1869 közötti rövid időszakban.⁴

Az ország megtartotta névleges önállóságát: Bécsben létezett egy kizárólag erdélyi ügyekkel foglalkozó *Udvari Kancellária*, Nagyszébenben székelt a fejedelemség „*guberniuma*” („főkormányshéke”), saját törvényhozó testülete, *országgyűlése* volt. A politikai élet alappilléreit változatlanul a három kiváltságos rendi „náció” képezte és fennmaradt a bevett felekezetek rendszere is. Másfelől, az erdélyi rendek lényegesen erőtlenebbek voltak a magyarországiakhoz képest, ami lehetővé tette, hogy – leszámítva a fejedelemség

archaikus viszonyaiból adódó akadályokat – az uralkodó akarata itt csaknem maradéktalanul megvalósulhatott. Ezért nem pártolta Bécs Erdély és Magyarország unióját, amit egyébként a Habsburg-uralom első századában a helyi rendek többsége is ellenzett.⁵ A folytonosság és változás dialektikája jegyében egy új, az előbbihez képest szigorúbb, következetesebb és működőképesebb uralmi rendszer épült ki. Egyik fő hatóeszköze az adó volt, mely rendszeresen fizetendő, évente kirótt összeget jelentett (1698: 1.000.000 Ft., 1700: 800.000 Ft., 1701: 600.000 Ft., 1703: 800.000 Ft.), amihez hozzáadódtak a beszállásolások, a hadsereg élelmezésével, a katonaság szükségletére történő fuvarozással kapcsolatos kiadások, szolgáltatások. Az ország új urainak igényei kezdetben már önmagukban túlzottak voltak, amihez még hozzáadódott e kötelezettségek (a tájegységek szintjén igencsak különböző) gazdasági-társadalmi realitásokat részben mellőző, illetve a privilégiumok előírásaival ütköző területi elosztásának rendszere, amely ellentéteket idézett elő a különböző rendek és régiók között.⁶ Az új uralmi rendszer működőképességének biztosításához szükségesnek látszott a közigazgatási struktúra megváltoztatása, mégpedig oly módon, hogy az mérsékelje, illetve az új feltételekhez igazítsa az ország területén fellelhető helyi és regionális autonómiákat. A vármegyék, a székely és szász székek, a kiváltságos települések megtartották kivételezett státuszukat, ám a központi hatalom kezdettől arra törekedett, hogy e privilégiumok inkább jelképpé váljanak.

E részleges, illetve látszólagos folytonosság jegyében alakul a székely székek adminisztrációja is. A *széki igazgatás* fő szerve a *közgyűlés* (generális gyűlés, márkális gyűlés, gyras gyűlés) maradt. Itt választották meg a törvényhatóság tisztségviselőit, országgyűlési követeit; tárgyalták a fellebbezett peres ügyeket. Általában éles viták folytak az *adó elosztását, behajtását, a beszállásolt katonaság ellátását* illetően. Itt intézkedtek a *járványok megfékezése, a székbeli jó erkölcsök megőrzése* kérdésében, gondoskodtak megfelelő *jogi képviselétről a szék, illetve bizonyos székbeli települések, település csoportok* felsőbb vagy idegen hatóságokkal folytatott *peres ügyeiben*.⁷

A székgyűléseket általában a főkirálybíró birtokán tartották. A Székelyföldön a széki hatóság első állandó rezidenciája Székelyudvarhelyen készült el 1733-ban;⁸ 1746-ban került tető alá a marosvásárhelyi „praetoriális ház”;⁹ majd 1832-ben a sepsiszentgyörgyi,¹⁰ és végül 1841-ben a csíksomlyói.¹¹ Felépülésük után a székházak váltak a „márkális gyűlések” rendes színhelyeivé, de továbbra is gyakran tartottak közgyűléseket a széki főtiszt birtokán, így az udvarhelyszéki Vargyason, a Daniel bárók kastélyában, illetve Csík-Gyergyó-Kászonszékben a Lázár-grófok gyergyószárhelyi rezidenciája impozáns tanácstermében. Marosszéken a generális gyűléseknek eleinte Nyárádszereda adott otthont, 1725-től váltakozva ülészttek Szeredában és Marosvásárhelyen, majd 1746 után, a székház felépülését követően, a marosmenti szabad királyi város lett a tanácskozások szokásos helyszíne.¹²

A XVIII-XIX. század folyamán épített „praetoriális házak” már rendelkeztek elegendő helységgel a szék közigazgatási és bíraskodási ügyeinek megfelelő intézéséhez. Udvarhelyszék 1733-ban, Gyulaffi László főkirálybírósa idején felavatott székházában volt tágas „sessiósház” (gyűlésterem), külön termek az „archívum” őrzésére, a földszinten kapott helyet a „rabok tömlőcse” és a „hajdúk háza”, az emeleten pedig a gyűlésterem és a levéltár mellett elegáns, zöld és piros kanapékkal, székekkel, „tászlis” asztalokkal, „suppeltatos” ágyakkal, almáriumokkal és pohárszékekkel bútorozott szállások a gyűlésekbe járó urak és feleségeik számára, no meg az őket kiszolgáló „szakácsház”. Egy 1734-ből származó vásárlási jegyzék tanúsága szerint egy „márkális gyűlés” alkalmával elfogyasztott ételeknek csupán a „fűszerszámai” (bors, sáfrány, szegfűszeg, kömény, gyömbér, fahéj, citromlé, „nádméz”, rizs), meg a bor 22 forintba kerültek.¹³

A *derékszék* (sedria generalis, törvényes szék) fellebbviteli bírósági fórum (forum appellatorium) volt, melyre ugyancsak a főkirálybíró birtokán, illetve a széki hatóság hivatalos rezidenciáján került sor. A főkirálybíró elnöklete alatt zajló derékszéken a 12 esküdt a *VICESZÉKEKRŐL* (vice sedes) fellebbezett perekben hozott ítéletet.

Udvarhelyszék 1740-es „articulusai” értelmében „apróság potenciákat, egy kalongya búzának elaratását és több efféle hasonlókat csak a viceszékről se transmittálják”, továbbá „szolga-kérés dolga is a viceszéken igazodjék.”¹⁴

A *széki tisztviselők* sorában az első helyen a *főkirálybíró* (supremus iudex regius) állt. Gyulai Ferenc udvarhelyi főkirálybíró esküszövege még úgy szólt, hogy „Fő kapitány Uramnak ő kegyelmével penigh mindenekben egyetértek, őkegyelmével a szék és szegénység kárára, szabadsága ellen nem cselekszem...”,¹⁵ ám a helyzet hamarosan megváltozott. E fordulatról Benkő József a következőket írja: „... idők múltával a kapitányoknak ez a méltósága elavult, s tekintélyök egészen a fényes öltözetű főkirálybíráknál van manapság. [...] Bizonyos, hogy a kapitányok tekintélye 1711-ben szűnt meg, a székely katonáknak eskü alól való felmentése miatt...”.¹⁶

A főkirálybíró volt a székgyűlés és derékszék elnöke, az ő kezében összpontosultak a gyűlések közti időszakban a közigazgatás ügyei. A központi hatalommal szembeni feltétlen lojalitása megnövekedett hatásköre miatt még fontosabbá vált, mint a kurucvilág előtt, jóllehet erre a fentebb már idézett 1700-as esküszöveg is kellő hangsúlyt helyezett: „Én Maros Némethi Üdösbik Gyulai Ferencz esküszöm [...], hogy az én kegyelmes Uramnak, Római Császár Koronás Királyomnak eő Felségének és az Erdélyi Méltóságos Regium Guberniumnak, az Udvarhelyszéki Fő Király bíróságh Tisztében igaz és hű leszek [...] ellenségének ellensége, barátjának barátja.”¹⁷

Az 1711 után hivatalba lépőknek még jobban meg kellett tanulni azt a magatartásformát, amit Imreh István és Pataki József találóan neveztek 1992-ben megjelent könyvükben „barokkos alázat”-nak, és melynek iskolapéldáját az 1745-ben Mária Terézia elé járuló idős Daniel István vargyasi báró adta, amikor így szólt a királynőhöz: „Magyar- és Csehország legkegyelmesebb királynői felsége! Midőn legkegyelmesebb fölséged különös és valósággal anyai kegyelmét a legalázatosabb alattvalói hódolattal csókolom

azért, hogy az én hosszas és szomorú elmellőzésem után a felséged királyi jósága engem, öreg és hú alattvalóját, a királyi kegyelmek trónusától vigasztalás nélkül eltávozni nem engedett, hanem az ürességben levő és általam mint kijelölt által alázatosan kért udvarhelyszéki hivatalnak kegyelmes rám ruházásával legkegyelmesebb királyi felséged engem elvégre megvigasztalni és megörvendeztetni méltóztatott: egyszersmind soha meg nem szűnő hálaakat adok felségednek irántam tanúsított ekkora kegyelmiért. Az igaz és könyörülő Isten, aki által a királyok uralkodnak, erősítse meg és tegye örökké tartóvá felséged királyi székét a kegyelem és az igazságnak hasonló gyakorolhatásáért, és minden felséges ausztriai háza érdekében kezdett igyekezeteit tegye a legszerencsésebbekké! Én pedig úgy élek és úgy halok meg, mint legkegyelmesebb felségednek legalázatosabb és mindvégig hú öreg alattvalója.”¹⁸

Amikor e több mint hízelt szavakat mondotta, báró Daniel István már boldog várományosa volt az udvarhelyi főkirálybírósnak, annak tényleges viselésétől csupán a formális „inauguratio” választotta el. Az ehhez vezető út azonban hosszú volt. Legelőször a *generális gyűlés* kiválasztotta jelöltjét azok közül, akiket a székben jelentékeny arányban jelenlévő bevett felekezetek felterjesztettek (*presentatio*), e jelölést jóváhagyta a *gubernium (candidatio)*, a végső szót pedig az uralkodó mondta ki, megerősítve – amennyiben megfelelőnek találta – a kettős szűrőn túljutott személyt tisztségében (*confirmatio*). A jelölt útját ellenfelei minden szinten az elképzelhető összes intrikákkal és akadályokkal igyekeztek nehezíteni.¹⁹ Ha viszont sikerült mindezeket túljutni, a hivatalból származó haszon bőségesen kárpótolta a fáradságért és kiadásokért. Ezt sejteti a vargyasi Daniel István által, 1746. január 10-én, az udvarhelyi főkirálybírói tisztségbe való *installatio*-ja alkalmával rendezett, igencsak költségesnek tűnő ünnepség, amelyről egy korabeli tudósítás ekképpen ír: „Azelőtt való nap az egész udvarhelyszéki nemesség trombitásokkal, török síposokkal, dobokkal, zászlókkal az harmadik falú határáig kimenvén ő nagysága

eleiben, úgy az Udvarhelyen levő scholabeli tanuló ifjúság feles dobokkal és zászlókkal trupponként, az professzorral együtt; Udvarhelyszéken lakó papok esperestyekkel együtt feles számmal, sőt a városi lakósok is seregenként obvialván ő nagyságát, nagy örömmel fogadják, köszöntik, ki-ki maga rendiben és cum festino applausu [élénk tapssal] apprecalván [esedezvén] minden jók kívánásával, nagy solemnitással Udvarhelyre bekísérik.”²⁰ E barokk külsőségektől korántsem mentes ünnepség folytatását a főszereplő, Daniel István báró önéletírása lapjain követhetjük tovább: „Hogy pedig az általános ítélőszék modorából semmi se hiányozzék, a mit egy ünnepélyesség megkívánt, egy s más peres ügy a beigtatás elvégződttével elévevődött, és szellőztetődött. Azalatt a 12 óra elkövetkeztén, nehogy a méltóságos beigtató-biztosok és más jelenlévő mágnásoknak béketűrését az ebéd elhúzódása próbára tegye, a pertárgyalási ülés feloszolván az asztalok az ebéd siettetésére megterítődnek, és nem sokára melléje ültünk. Az ebédet vévén – egy kis szünet beálltával, a vendégeknek kölcsönös üdvözlések között poharak nyújtatnak [...]. A nap azonban, a mely ilyenkor rövid szokott lenni, eltelvén, és az éjszaka már közeledvén, a vendégek közül ki-ki a maga szállására haza ment, a beigtató biztosok pedig az illető tiszteletdíjakkal ellátva, a következő napon saját tűzhelyeikre mentek vissza, nem különben az idegen mágnások is.”²¹ A hívek és barátok szűkebb köre azonban – derül ki a fent idézett feljegyzésből – ekkor sem hagyta abba a mulatást, hanem Vargyason, a Danielek rezidenciáján folytatta, „nagy vigaság, öröm és tánczolás közepette”.

A beiktatott főtiszt öröme és nagyvonalú költekezése érthető, hiszen az így elért cél számára többszörös tétet jelentett: *a választás gyakorlatilag egy életre szól*, ami lehetővé tette, hogy felélessze a *Danielek valóságos főkirálybíró-dinasztiáját*, mely a XVII. század közepétől a XVIII. század végéig – eltekintve a kisebb kiesésektől, melyek sorában csak az öt megelőző Gyulaffi László hivatalviselése volt jelentősebb – a cím birtokosa volt. Ám e dinasztia nem volt társtalan a Székelyföldön: ugyanígy

hagyományozták apáról fiúra főkirálybírói hivatalukat a gyergyószárhegyi Lázár grófok is.

Daniel István 1745-től 1774-ig viselte az udvarhelyi főkirálybíró-ságot. 1760 körül „coadministrator”-ként bevonta a szék igazgatásába István fiát, aki halála után nem csupán hivatalát örökölte, hanem vezetési modorát is. Apa és fia egyaránt úgy maradt a szék emlékezetében – s az emlékezet hitelességét ezúttal a források is alátámasztják –, mint két keménykezű, abszolút „uralkodó”: „*Isten az égben, Mária Terézia Bécsben, Daniel István a székben*” – figyelmeztetett a korabeli szállóige. A „felvilágosult abszolutizmus” e vidéki utánpótlását viszont Bécs aligha szemlélte minden aggálytól mentesen. Erre utal az időközben udvari kancellárrá előlépett Gyulaffi László gróf levele, melyben inkább tettetett, mint őszinte jóindulattal és nem kevés rosszállással figyelmezteti hivatalbeli utódját arra, hogy a központi hatalom utasításainak semmibevétele, a szék kizárólag saját elvei szerint történő kormányzása veszélyes játék.²² Ám az udvar – bízván a vargyasi báró feltétlen lojalitásában – továbbra is tűrte kiskirályi allűrjeit.

Bővebben szóltunk Daniel István életpályájáról, mert úgy véljük: a korabeli székely közélet markáns és jellegzetes alakja volt. Mint a politika útvesztőit éberén figyelő írogató ember, értékes forrásként ránk maradt emlékiratában a kor megannyi kulisszatitkát tárja elénk, ám a székelyföldi főkirálybírók hitvallását nála kifejezőbben és tömörebben fogalmazta meg néhány hivatalbeli társa. Például Orbán Elek, aki bár udvarhelyszéki születésű, Aranyosszékből lett a törvényhatóság első embere 1732 és 1742 között, és aki sok mindenben hasonlított örökös ellenlábására, a dölyfös vargyasi kiskirályra, egyebek között abban, hogy hivatalát ő is, csakúgy mint Daniel, hasonnevű fiára hagyományozta. 1740-ben keltezett végrendeletében Orbán Elek arra intette a gondjaira bízott szék rendjeit, „hogy minden igyekezettel azon legyenek: idegen vagy széken kívül való főtisztek ne legyen; ne jussanak a szék levelei, határai idegen directióra...”²³ Lázár Ferenc, Csík-Gyergyó-Kászon főkirálybírója pátosszal vallotta 1725. március

17-én kelt, Kászonszékhez írott levelében: „Én a tisztséget nem uraságnak s haszonnak, hanem nagy számadó szolgaságnak tartom.”²⁴

Valóban, a székely székek főtisztjei, akik beiktatásuk előtt túljutva a közgyűlés szűrőjén, maguk mögött tudhatták a helyi rendek jelentős részének konszenzusát, többnyire – ki-ki a maga módján – a közügyek iránt elkötelezett emberek voltak. Bőkezűen adakoztak iskolák, templomok és egyéb közintézmények építésére, működtetésére; a központi hatalommal szembeni ellenállásuk során pedig – túl a személyes hasznukon – gyakran a helyi közösség érdekeit védték, és élvezték e közösség bizalmát és támogatását. Másfelől ők voltak – akarva-akaratlanul – a központi hatalom reformintézkedéseinek végrehajtói, nekik kellett megtalálni az udvar centralizmusa és a székely társadalom autonómia-igénye közti kompromisszum kulcsát.

Az *alkirálybírák* (vice judex regius) száma aszerint változott, hogy hány fiúszék létezett egyik avagy másik széken belül. Megválasztásukra évente került sor,²⁵ a széki közgyűléseken, kivéve egyes kiváltságos fiúszékeket (mint Csíkban Kászon, vagy Udvarhelyen Bardoc), ahol a „vicéket” a fiúszék „közönsége” választhatta.

Fiúszéke területén a „vice” volt a főkirálybíró helyettese, az ő munkája „állandó jelenlétet, folyamatos igazgatási, bíraskodási tevékenységet” kívánt. A főtiszt megtehetette, hogy – miképpen 1723-ban a csíki Bornemissza János – Bécsből tudakozódjon „vicéjétől”, „milyen causák, dolgok volnának a generális székre valók”, melyek nélküle nem oldhatók meg, az „egyéb dolgokat” nyugodt lélekkel rábizza helyettesére.²⁶ Az alkirálybíró tartott állandó kapcsolatot a járásokat igazgató „dullókkal”, ellenőrizte a falusbírák törvénykezését és elnökölt a „viceszéken”. A főkirálybíróval szembeni alárendeltséget az esküszövegek is hangsúlyozták: „Főtiszt uramnak engedelmes leszek. Főtiszttemnek járandó preventusokat beszolgáltatom.” Elvárták tőle továbbá a törvények ismeretét és tiszteletét, amint az udvarhelyi alkirálybírák mondták 1722 és 1736 között lejegyzett esküjükben: „Az törvény tételekben

az *Decretum*, *Approbata*, *Compilatabeli Constitutiók* és az mi széki bevett jó usussi, rendtartási szerint mindenkinek személy válogatás nélkül az én tehetségem szerint igaz törvényt szolgáltatók és méltó executiókat szolgáltatók és szolgáltatottak. Senkinek igazságot ajándékért, tekintetért, akármilyen színért hamisra, az hamisságot igazra nem fordítom.” És persze fontos volt a régóta bevált privilegizált állapotok konzerválása: „Semmi újítást az nemes székek régi-régi jó szokása és szabadsága ellen bé nem hozok.”²⁷

Az is szokás volt, hogy a szék két országgyűlési követe közül az egyik az alkirálybírák sorából kerüljön ki, ami lehetővé tette számukra a „nagypolitikában” való részvételt. Bár évente történő választásuk körülményesebbé tette e hivatal hosszú ideig való birtoklását, jó néhány alkirálybírának sikerült többször egymás után újraválasztatnia magát, és az sem volt ritka, hogy kevésbé rátermett, no meg a székben ritkán tartózkodó főkirálybírák alatt a „vicék” irányították az egész széket.

A *dulló comissarius*, mint a szék fizetett hivatalnok, a XVII-XVIII. század fordulóján tűnt fel. A székek járásait igazgató dullók teendőit Balássy Ferenc foglalta össze 1857-ben közzétett tanulmányában: „A dullók [...] a székely székekben olyanforma tisztviselők voltak, mint a magyar vármegyékben a szolgabírák, s a szék tehetősebb birtokos nemesei közül, a primorok és lófők rendéből, az arra rendelt gyűléseken a szék közönsége [...] által szabadon, azaz minden felsőbb kijelelés, vagy úgy nevezett *candidateo* nélkül választottak, és semmi felsőbb megerősítés alá nem tartoznak. Hivatalaikban a fő- és alkirálybírák [...] alatt állottak, rendeleteket s utasításokat azoktól kaptak, és azoknak a közigazgatásban, s igazságszolgáltatásban alárendelt organumai, s a szék tiszt hazának [karának? – HGM] kiegészítő tagjai voltak. [...] Minden járásnak vagy *processus*nak volt egy dullója, akinek aztán közvetlen hatósága alatt állt a járásban lévő helységek előljárósága. A dulló hirdette ki, és hajtatta végre járásában a felsőség rendeleteit, s a szék végzéseit; ő vigyázott a belcsend és rend fenntartására, s a törvények és felsőségi rendeletek megtartására; ő igazította el a

kisebb panaszokat, és fenyegette a kihágásokat, s bíraskodott kisebb ügyekben, és rendőri vétségekben.”²⁸ Szintén a dullók feladata volt a székgyűlések előtt a résztvevő urak élelmezéséhez szükséges majorság, tojás, vaj, vadhús begyűjtése.²⁹

A *jegyző* (notarius sedis) az írásbeliség fejlődésével, a hivatali írott anyag terebélyesedésével vált egyre jelentősebb tisztségviselővé. Általában minden fő- és fiúszékben működött egy-egy jegyző. Csík-Gyergyó-Kászonszékekben, az 1714-es szabályrendelet értelmében a jegyzőnek két pénz járt minden meghatalmazás iktatásáért, emellett volt állandó jövedelme, de még többet jelentett számára a hadi kötelezettségek és adó alól való mentesség.³⁰ Udvarhelyszéken 1760-ban három jegyző működött: egy az anyaszékben, illetve egy-egy a fiúszékekben, az előbbi évi 100, az utóbbiak 50-50 forint javadalmazással, amihez még hozzáadódott a különféle szolgálatokért kapott fizetség.³¹ A széki *archívum* gondozása szintén a jegyző feladata volt.³²

A székek központilag szabályozott és jóváhagyott *évi költségvetése* már mindenképpen a modernizáció jele. Udvarhelyszék 1760-as költségvetéséből, a kiadások tételein túlmenően megismerhetjük a törvényhatóság teljes hivatalnoki apparátusát. Évi 1000 Ft járt a főkirálybíróknak, valamint 200 Ft napidíjakra, 150-150 Ft-ot kapott az udvarhelyi és keresztúri alkirálybíró, 80-at a bardócszéki. A szék jegyzőjének 100, a bardócszéki és keresztúri jegyzőknek 50-50 Ft járt, míg a két országgyűlési követnek 100 Ft, a két tiszti ügyésznek 50-50 Ft, a szék orvosának 100 Ft volt az évi járandósága. Az évi két generális szék költségeire 400 Ft; az udvarhelyi, bardóc- és keresztúrszéki viceszékek költségeire összesen 120 Ft, „házi költségekre” 60 Ft, szolgák tartására 80 Ft, a hét futárnak összesen 315 Ft. volt kiutalva, az alkirálybírók mellett tevékenykedő három dullónak összesen 60 Ft, a négy kvártély-biztosnak 80 Ft, a börtönőrnek 46 Ft, a tömlőcöt őrző hat hajdúnak összesen 180 Ft, papírra és pecsétviaszra 30 Ft, a rabok élelmezéséhez szükséges harminc köböl búzára 60 Ft, adószedő zsákokra 6 Ft, az adószedőnek 4 Ft 34 krajcár, a hóhérnak 30 Ft. *A szék január 20-án összeállított összköltségvetése 3971 Ft 34 krajcár volt.*³³

A székely területi önkormányzat és kiváltság-rendszer válsága

A Leopoldinum látszólag nem sértette a székelység kiváltságait: a *kapitányokat*, csakúgy mint a vármegyék főispánjait, továbbra is a helyi rendek soraiból jelölték ki, míg a *főkirálybírák* – a székely és a szász székekben egyaránt – „szabad választás útján” nyerték el hivatalukat.³⁴ „A székelyek, eme legharciasabb néptörzs – olvashatjuk a Diploma 14. cikkelyében – mint eddig voltak, úgy ezután is mentesek legyenek minden adófizetéstől, minden téli és nyári katonai elszállásolás terhétől s birtokaik után, amelyeket hadfölkelés kötelezettsége mellett bírnak, tizedfizetéstől s egyéb szolgálmányoktól. Ezek ellenében azonban a haza védelmére saját költségükön katonáskodni tartoznak ezután is.”³⁵ Az elkövetkezendő évek valósága azonban kissé távol állt azoktól az állapotoktól, amelyeket az alkotmánylevél afféle nyugtatónak szánt szövege beígért.

Az *adó* terhe, jóllehet nem csupán a székely szabadságok szellemével, de a Diploma betűjével is ellenkezett, nem jelentett abszolút újdonságot. A székelyeket már a fejedelemség korában kötelezték előbb alkalmi, „önként felajánlott” segélyek, majd rendszeres adó fizetésére, de ennek összege még nem jelentett számottevő megterhelést. Ezzel szemben Lipót Diplomája háború idején 400.000 forintban állapította meg az ország adóját, amiből a székelység 1692-ben, a tordai országgyűlésen „jó akaratjából” 22.000 forintot vállalt. Ez az összeg háborús időben tovább nőtt (a század végére megközelítve az egy millió forintot), illetve békeidőben mérséklődött, de ami talán ennél is lényegesebb, hogy a székelyek által úgymond „önként vállalt” adómennyiségnek az országos egészhez viszonyított aránya az ő szempontjukból kedvezőtlenül alakult: 1699-ben még csupán tizedrésze volt az országos adónak, 1702-ben és 1703-ban már a nyolcadrésze, az 1720-as években pedig – a székelyek szakadatlan „protestatio”-ja dacára – a fejedelemség adójának hatodrésze lett. A székely székek közül a legmagasabb adót Háromszék fizette (a székelység összadójának

33%-át), következett Udvarhelyszék (26%-kal), majd Maros és Csík-Gyergyó-Kászonszék (egyenként 14-14%-kal) és végül Aranyosszék (7%-kal).³⁶

Jóllehet az adó súlyos teherként nehezedett a székelysége, mi több, a vidékenkénti elosztása ellen emelt kifogások is indokoltak voltak, azt sem tagadhatjuk, hogy kirovását megelőzően az osztrák hatóságok alapos felméréseket végeztek a megadózándó közösségek gazdasági potenciálját és erőforrásait illetően. Az adóösszeírások során már a XVIII. század kezdetén nyilvántartásba vették a különböző társadalmi kategóriák valamennyi jövedelem-forrását, a szántóterület, a rétek és kaszálók, szőlősök kiterjedését, az állatállományt (ökrök, tehenek, növendékmarha, ló, juh, kecske, sertés, méhkasok), a búza, rozs, árpa, zab, köles, kukorica, len, kender, hüvelyesek (bab, borsó, lencse), aszaltszilva, dohány termésének nagyságát, a malmok hasznát, a fazekasságból és más mesterségekből, kereskedeleméből és haszonbéréből, végül pedig a fa megmunkálásából (gerenda, deszka- és zindely készítése) származó nyereséget. A különböző székely székek adóösszeírásaihoz csatoltan ott találjuk e területek gazdasági-társadalmi állapotának részletes leírását.³⁷ A különböző tartományok által fizetett adómennyiségek közti aránytalanság nem az összeírások hiányából, netán felületességéből ered, hanem ama bonyolult adókulcsok következménye, melyeknek a különböző társadalmi kategóriákat alávetették.³⁸

A székelyek természetesen valamennyi adandó alkalommal protestáltak, egyfelől az adó pusztá léte ellen, másrészt ennek a fejedelemségen belüli elosztása ellen. 1729-ben benyújtott tervezetükben a székely székek országgyűlési küldöttei az adó „nemzetekre” való lebontásának módosítását követelték, olyképpen, hogy az új elosztás legyen tekintettel a különböző rendi „nációk” igazgatása alá tartozó régiók szántóterületének, legelőinek és kaszálóinak nagyságára, az állatállományra, az éghajlatra, az ipar és kereskedelem fejlettségi fokára, a városok és falvak állapotára.³⁹

Az adó elosztásával kapcsolatos elégedetlenség – amint ez várható volt – túl az országgyűlési vitákon, jelen volt a székely székeken belül, a falvak szintjén is. Udvarhelyszék 1727. november 20-án Nagysolymoson tartott generális gyűlésén a rendek felháborodással vették tudomásul, hogy azokat a biztosokat, akik a járásokba „a falvak impositiojának egyenes és helyes subrepartitiojára expediáltattak, sok vakmerő, gondatlan, sem Isten, sem haza törvényével nem gondoló faluk és privata personák [...] mocskos, becstelen, magok hitit, becsületit leadáló diffamatiokkal illették”, amiért ez utóbbiak szigorú megbüntetését helyezték kilátásba.⁴⁰

A Habsburg uralom kezdetén alkalmazott erdélyi adózási rendszer valóban jobbításra szorult. Az első fontos újítást 1730-ban vezették be, az ún. „calculus”-rendszer révén, mely az országot 100 egységre („calculus”-ra) tagozta. Ezeket arányosan osztottak el a „nációk” között: 37 „calculus” jutott az erdélyi és partiumi vármegyéknek, 38 a szász székeknek, 17 a székely székeknek, 8 pedig a szabad királyi városoknak. Az 1754-ben életbelépő (Bethlen Gábor kancellárról elnevezett) *Systhema Bethlenianum* az adózók társadalmi státusza és vagyoni helyzete (birtokolt földterület, állatállomány nagysága) mellett tekintettel volt az ország különböző régióinak fejlettségi szintjére, termékeik eladási lehetőségeire stb. A rendszer kettős elvet követett, egyrészt alapul véve az adózó gazdasági potenciálját („facultas”), másfelől személyét („fejadó” lévén, tehát összefüggésben az illető jogállásával). Ez utóbbi adózási rendszert 1763-ban a *Systhema Buccowianum* váltotta fel, majd 1769-ben életbe lépett a határkatonaság felállítása révén bekövetkezett változásokat is tekintetbe vevő *Systhema Bruckenthalianum*.⁴¹

Az adó behajtásának megkönnyítésére, és általában a széki közigazgatás működésének elősegítésére, már a Habsburg uralom kezdetén a székek területét *jársókra* (processus), illetve *adóközretekre* osztották. *A járások és adóközretek nem helyettesítették a fiúszékek amúgy teljesen elavult rendszerét, hanem ráépültek erre.* Egy

1695-ben kelt adóösszeírás tanúsága szerint Udvarhelyszék járásai a katonai feladatokat ellátó ún. „százak”-ból alakultak, melyek élén az illető környék valamely nemes emberét találjuk (pl. „Pálffi Sigmond uram Száza”, „Ugron Thamas Uram Száza et Processusa”, „Kadar András uram száza et Processus”, „Ferenczi István uram Száza et processusa”).⁴²

A „kvártélyozás” vagy *beszállásolás* ugyancsak súlyos, olykor az adónál is nyomasztóbb terhet jelentett a székelység számára. A beszállásolás gyakorlata egy készen öröklött és igencsak takarékos módon korszerűsített, hagyományos struktúrákon alapuló katonai-védelmi rendszer láncszemét képezte, melynek lényege, hogy „tartsa el az adószedőt is közvetlenül az adófizető, s ha hátrálékos, szállásolja el és élelmezze a nyakára küldött katonákat.”⁴³ E módszer nem csupán az adóbehajtás segéd-instrumentumaként, hanem az engedetlen közösségekkel szemben alkalmazott büntető-eszközként is bevált, melyet a Rákóczi-mozgalom idején, majd a határkatonaság szervezésekor egyaránt hatékonyan érvényesítettek.⁴⁴ Természetesen a kvártélyozás nem csupán az adóhátrálékos és renitenskedő településeket sújtotta, hanem minden olyan tájegységet, ahol a katonaság jelenlétét a hatóságok szükségesnek ítélték, végrehajtásának módját pedig szigorú szabályozás írta elő.

A szállásadók állandóan panaszkodtak: hogy a nemesi házakhoz is osztottak katonákat, hogy a szegénység képtelen eleget tenni a kívánalmaknak, a beszállásoltak erőszakos viselkedését, vagy éppen az elszenvedett szexuális zaklatások miatt.⁴⁵ A „qartélyosok” az istállók gyatra állapotát, a szállásadók nincstelenségét nehezményezték, akik olykor még ágyat sem tudnak biztosítani, szidták a kosztot, melyből hiányoztak a kerti vetemény és a hús.⁴⁶

A „kvártélyozás” intézménye szorosan összefüggött azzal, amit a Székelyföldön „porció” néven emlegettek (portio militaris), azaz a katonai adó azon részével, amit természetben kellett törleszteni; illetve az ún. „forspont”-tal (németül Vorspaun, latinul praejunctura), ami a civil lakosság fuvarozási kötelezettségét jelentette a katonaság javára. Az utóbbi kötelezettségek nem csupán a beszál-

lások által közvetlenül érintett települések lakóira vonatkoztak, hanem az egész szék népére.⁴⁷

A beszállások gyakorlatának egyik fő ellentmondását az jelentette, hogy a katonaságnak – elvileg – fizetni kellett volna minden kapott szolgáltatásért. Ők viszont csupán „quietantiákat”, azaz afféle nyugtákat hagytak maguk után, amelyeket soha senki nem egyenlített ki, így a hadsereg ellátása és kiszolgálása voltaképpen térítésmentesen történt.

A *széki intézmény autonómiáját* – mint ezt már láthattuk – ugyancsak súlyosan érintette a közigazgatás rendszerének fokozatos átépítése annak érdekében, hogy könnyebben ellenőrizhető és irányítható legyen. A változás a széki adminisztráció legfelső tisztségét sem kímélte. A Leopoldinumban még az állt, hogy „a legharciasabb néptörzs” változatlanul megtartja ősrégi hadi rendeltetését, fiai továbbra is saját költségükön kötelesek katonáskodni a haza védelmében. A Rákóczi-mozgalmat követően viszont a székelyek fegyvereit begyűjtötték, a *székkapitány*, valamint a *székely generális* hivatalát pedig megszüntették (az utolsó székely generális Háromszék főkirálybírája, gróf Mikes Mihály volt).⁴⁸

A székely önkormányzat rendszerének hanyatlása egyenes arányú volt a paraszt-katona népesség hadi szerepének a leértékelődésével, majd megszűnésével, és abból is lemérhető, hogy a Habsburg ház uralkodói (Mária Teréziát kivéve) még jelképesen sem óhajtották a „székely ispáni” cím viselését.

A „székely nemzetgyűlés”, a székely önkormányzat fő szerve, mely már a fejedelemség korában elsorvadt, a Habsburgok alatt teljesen megszűnt. Elkieseredettségükben néha a székelyek fenyegetőztek ugyan a nemzetgyűlés összehívásával, de erre csupán 1848. októberében került sor, valóban rendkívüli helyzetben. Igaz, olykor találunk utalásokat „a Nemes Székely Natio Gyűlésében” történetekre (mint Mohai Kerekes Pál és Szombatfalvi János országgyűlési követek Udvarhelyszék közgyűlésének 1751. májusában tett jelentésében), ám e „nemzetgyűlések” nem voltak egyebek, mint a székely küldöttek afféle *előszobai egyeztetései*, az országgyűlésen

képviselendő közös székely álláspont kialakítása érdekében. Ezen az 1751-es udvarhelyi közgyűlésen egyébként azt is elhatározták, hogy „A Nemes Székely Natio Prothocoolistaja” egyike legyen Udvarhelyszék országgyűlési követeinek, hogy „a fizetés a Deputátussi fizetéssel edgyütt figaltassék 200 forintban, hogy is a teherviselés a Ns. Székely Nation azzal ne szaporodgyék...”⁴⁹

Udvarhelyszék anyaszéki státusza, mely – jóllehet már a fejedelmi kor kezdetén igencsak megkopott – a székely önkormányzatiság jelképe maradt, a Habsburg uralom beállta után minden valós alapját elveszítette: az új hatalom még saját érdekei szolgálatában sem kívánta hasznosítani az egykori „capitalis sedes” tekintélyét. Pedig e kiemelt státusz emléke még mindig élt.

Lakatos István udvarhelyi születésű csíkkozmási plébános, a XVII-XVIII. század fordulóján írt, 1702-ben befejezett munkájában is az áll, hogy „a [...] székelység központja kezdettől fogva az azon városról így nevezett Udvarhelyszék volt.” (Tudomásunk szerint Lakatos említi első ízben Székelyudvarhelyt „az egész Székelyföld fővárosa”-ként.)⁵⁰ Létezett ekkor a székely székek felsorolásának egyfajta „illemtana” is, mely azt kívánta, hogy a sor feltétlenül Udvarhelyszékekkel kezdődjön.⁵¹ Az udvarhelyi levéltárban őrzött, 1720-as keltezésű „általános leírás” szerint „ez a nemes szék, úgy népességének sokasága, mint tisztessége és érdemei révén az összes többi székely szék között elsőséget nyert...”⁵² 1746-ban Daniel István báró, Udvarhelyszék frissen beiktatott főkirálybírája legsürgősebb teendőjének tekintette, hogy visszaszerezze a „székely nemzet közös pecsétjét”, melyet gróf Kálnoki Ferenc, Csíkszék főtisztviselője vett magához. Daniel azzal érvel, hogy „régí szokás által szentesített törvéynél fogva a nemzeti pecsét tartásának előnye egyedül Udvarhelyszék főtiszttségét illetné, mint fokozatban és kitűnőségben a székely székek között az első...” Emlékiratában Daniel azt állítja, hogy kérése jogosságát végül Mária Terézia is elismerte, meghagyva az erdélyi követeleknek, „hogy a székely nemzet közös pecsétjének az udvarhelyszéki főkirálybírónál kell tartódní, mint a székely székek közt az elsőnél.”⁵³

A társadalmi szerkezet változásai

„Hadakozó székely kevés vagyon immár,
Mert jobbággal tölt meg minden székely határ.”⁵⁴

Apor Péter eme versbe szedett megállapítása egy viszonylagos valóságot tükröz. Jóllehet a szabad székelység eljobbágyosodási folyamatának gátat vetett a XVII. századi fejedelmi politika, a jobbágyok és zsellérek száma mégiscsak nőtt a vármegyékből, de különösképpen Moldva és Havasalföld irányából érkező népesség-áramlás nyomán.⁵⁵ E csoportok székelyföldi letelepedése, tekintettel jelentékeny lélekszámukra, azt a benyomást keltette a kortárs szemlélőkben, hogy környezetükben számottevő társadalmi változások zajlanak. Valójában – a látszattal ellentétben – a XVI-XVII. század fordulójához képest a szolgáló emberek (jobbágyok, zsellérek) székelyföldi részaránya csökkent. A változás tehát nem társadalmi, hanem etnikai lényegű: korábban a székelyek képezték a jobbágyok zömét, míg újabban a vármegyékből és a Kárpátokon túlról beszivárgó románok, akik egyébként nyelvi tekintetben hihetetlen gyorsasággal asszimilálódtak.

Az 1703-as adóösszeírás Sepsz székben és Miklósvár fiúszékben a következő állapotokat rögzítette: 285 „armalista” nemesi familia, 1377 lófő és „pixidarius” (puskás, azaz gyalog székely), 951 jobbágy-háztartás, 96 birtokos zsellér, 365 birtoktalan zsellér.⁵⁶ 1721-ben ugyanazon székekben 200 nemes, 898 „taksás” és „szabados” (a szabad székelyeknek megfelelően adózó kategóriák), 903 jobbágy- és 225 zsellér-családot regisztráltak. Az egész Székelyföldre vonatkozóan ez utóbbi összeírás a következő adatsorba sűrítendő:

Szék	nemes	szabad székely	jobbágy	zsellér	más	összesen
Aranyosszék	251	164	66	106	20	607
Csík-Gyergyó-Kászon	140	2500	1072	117	117	3955
Háromszék	595	1872	2477	438	149	5531

Szék	nemes	szabad székely	jobbágy	zsellér	más	összesen
Marosszék	279	1741	1017	803	34	3874
Udvarhelyszék	135	1318	585	176	923	5867
Összesen	1400	7604	5217	1640	1243	19834

Eszerint a jobbágyok és zsellérek összlakosságához viszonyított részaránya 34,5%, azzal a pontosítással, hogy az „egyéb” megnevezés az ún. „kóborlók” vagy „vagusok” kategóriáját is magába foglalja, melynek a társadalom perifériáján, sanyarú anyagi körülmények között élő tagjai – amennyiben sikerül a Székelyföldön gyökeret ereszteniük – a jobbágyok és zsellérek sorait fogják szaporítani.⁵⁷ A következő évtizedekben a jobbágyság és zsellérség aránya kis mértékben növekedett, 1767-ben az összlakosság 38,78%-át adva.⁵⁸

1791-ben, az adóösszeírások tanúsága szerint a Székelyföld lakosságának 54,51%-a, 1808-ban 53,15%-a, 1821-ben 53,36%-a jobbágy meg zsellér volt.⁵⁹ Ne feledjük azonban, hogy ezekből az összeírásokból kimaradt a régió katonai közigazgatás alá tartozó, eléggé jelentékeny lélekszámú lakossága: 1803-ban Csík-Gyergyó-Kászonszék, Háromszék, illetve Udvarhelyszék Bardóc fiúszéke összesen 81.373 katona jogállású személyt számlált, 1830-ban pedig 104.295-öt. Ha ezt a réteget hozzáadjuk a szabad székelység adóösszeírásokban regisztrált embertömegéhez, az arányok lényegesen módosulnak. Például az 1808-as adó- és az 1810-es katonai összeírások adatainak együttes értékelése az egész Székelyföld területén a következő társadalmi képet tárja elénk:⁶⁰

Kategóriák	családok	%
jobbágy	13022	26,76
zsellér	6628	13,62
szabad székely	23534	48,37
taksás	153	0,31

Kategóriák	családok	%
bányász	127	0,26
egytelkes nemes	3052	6,27
más	2144	4,41
összesen:	48660	100,00

A jobbágyok és zsellérek számarányának alakulását vizsgálva, a Székelyföld különböző tájain lényegesen eltérő tendenciákat tapasztalhatunk. Kászon fiúszékben például nem csupán a szolgáló emberek összlakossághoz viszonyított aránya csökkent, hanem az e csoporthoz tartozók lélekszáma is. 1614-ben összesen 97 jobbágy- és zsellércsaládot vettek számba, az 1703-as adóösszeírásakor 107-et (ez akkor a fiúszék összlakosságának 27,72%-át jelentette), hogy 1713-ra 99-re csökkenjen e családok száma (26,76%), 1721-ben 105-re emelkedett (az arányszám viszont csak 26,39%), 1750-ben pedig mindössze 84 (az összlakosságnak csupán 20%-a).⁶¹

Érdekes következtetéseket vonhatunk le egy másik kistrégió, az udvarhelyszéki Kis-Homoród mente településeinek társadalmi folyamatait tekintve. E tájegység – természeti-földrajzi vonatkozásban – akár a szék keresztmetszete is lehetne. A völgy felső szakaszán, a Hargita vulkáni fennsíkján, 8-900 m tengerszint feletti magasságban szerveződött, kompakt faluképet nyújtó településeket is találunk, melyek népessége alkalmazkodott a vendégmarasztalónak aligha mondható természeti környezet alpesi feltételeihez, Erdély fejedelmei pedig (éppen azért, hogy ott marasztalják őket) különféle privilégiumokkal ruházták fel e vidék lakóit.⁶² A gyors és bővizű patak azonban fokozatosan megszelídül, a Szászföld határán már sekély fekvésű dombok szegélyezik; itt az éghajlat is kedvez egy intenzívebb földművelésen alapuló agrárkultúra kialakulásának. A Kis-Homoród forrásától indulva, a patakvölgy falvaiban a szolgáló emberek részaránya a következőképpen alakult.⁶³

Kis-Homoród-mente falvai	Jobbágy- és zsellércsaládok száma, részaránya											
	1614		1721		1750		1818		1828		1846	
	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
Sz. E. Oláh-falu	-	0	1	0,91	22	16,05	8	3,66	7	3,22	-	0
K. Oláh-falu	-	0	4	3,96	2	1,49	4	2,19	4	2,5	-	0
Lövéte	6	15,78	11	9,24	27	17,30	13	5,28	12	3,98	5	1,96
Homoród-almás	37	39,78	44	22,33	35	17,07	47	17,47	45	19,23	48	24,36
Karácsonyfalva	35	66,03	52	46,84	43	48,31	73	43,97	73	48,02	56	40,28
Oklánd	22	56,41	15	22,05	17	26,56	39	31,45	35	31,53	31	32,29
H-Újfalu	18	81,81	29	52,72	31	51,66	27	45,76	26+	44,82	20	40
Összesen	118	36,08	156	20,77	177	20,94	211	16,70	202	16,90	130	14,08

E táblázat adatsorainak értékelésekor igen körültekintően kell mérlegelnünk. Az 1614-es lustra nagyarányú eljobbgyosodási folyamat csúcspontjait tükrözi, melynek azonban a Bethlen Gábor és az őt követő fejedelmek „recuperációs” politikája gátat vetett: az 1635-ös, I. Rákóczi György korabeli összeírás már e falvak többségében (Lövétén, Almáson, Karácsonyfalván, Oklándon) több tucatnyi „recuperált”, azaz szabad státuszába visszahelyezett személyt talált.⁶⁴ Másfelől, a későbbi összeírásokban szereplő szolgáló emberek összalakossághoz viszonyított részarányának kiszámításakor a mérleg másik serpenyőjében nem csupán a szabad székelyeket találjuk, hanem a jobbágyok és zsellérek közé be nem sorolt cigány családokat, kóborlókat, béres szolgákat is (az 1846-os év adótábláin például Lövétén 18, Almáson 7, Karácsonyfalván 16, Oklándon 2 és Homoródújfaluban 1 béres szolgát regisztráltak).⁶⁵ Ami egyértelműen kihámozható eme adatsorból az, hogy minél lennebb járunk a patakmentén, annál színesebb a társadalmi kép,

annál népesebb a jobbágyok és zsellérek kategóriája, mely a két havasi faluban csak szórványosan bukkan fel. „A két Homoród két partja az, hol legtöbb a jobbágy, hol úgy szólva minden nyomon jobbágyok panaszaiba botlunk”⁶⁶ – olvashatjuk Kóváry László 1842-ben megjelent úti elmélkedésében, ám e megállapítás csak a Homoródok alsó folyására vonatkoztatva mondható igazán jellemzőnek.

A Székelyföld részleges feudalizációja bonyolult, vidékről vidékre változó folyamatként ment végbe, mely érthető okokból erőteljesebb volt a vármegyékkel szomszédos területeken, illetve ott, ahol jelentősebb nemesi birtokok alakultak. Marosszéken például, mely nagy felületen érintkezett a vármegyékkel, a termőföld minősége és a földrajzi viszonyok elősegítették a hűbértokok kialakulását, így itt a szolgáló emberek összlakossághoz viszonyított részaránya a következőképpen alakult:⁶⁷

1614 – 55,75% (30,27% jobbágy, 25,48% zsellér)
1722 – 43,44% (27,96% jobbágy, 15,48% zsellér)
1808 – 44,94% (15,32% jobbágy, 29,62% zsellér)
1831 – 41,24% (10,74% jobbágy, 30,50% zsellér).⁶⁶

Megjegyzendő eme utóbbi adatsor kapcsán, hogy a jobbágyok és zsellérek részarányának csökkenése dacára e kategóriák tényleges lélekszáma Marosszéken tulajdonképpen növekedett. Továbbá az sem tagadható, hogy a számarányoktól függetlenül, különösképpen a XIX. század elejétől, igencsak megnőtt a közéletben az érdeklődés a társadalom ellentmondásos jelenségei, így a *jobbágykérdés* iránt.

Nem kevésbé érdekes változások mentek végbe a szabad székely társadalomban. A kiváltságos székelység legmódosabb kategóriája, a *főemberek* egy része, gazdasági helyzete, illetve azon rokoni szálak nyomán, amelyek e családokat a vármegyei nemességhez fűzték, többnyire a XVIII. század folyamán grófi (a Béldi, Kálnoki, Lázár, Mikes, Mikó, Nemes famíliák) vagy bárói (az Apor, Daniel, Henter,

Orbán, Szentkereszti, Ugron családok) címet szerzett. Akik viszont szerényebb birtokkal rendelkeztek, azok megtartották *székely primori* státuszukat, tovább küzdve e titulus társadalmi presztízsének megőrzéséért.⁶⁸

Az *armalistákat* az 1703-as összeírás így jellemezte: „... nemesek, nemesi levéllel ellátottak, félnemesek, mint Németországban, különösen Sziléziában a szabados gazdák, akik senkinek sem alattvalói, de nekik rendszerint egy vagy néhány jobbágyuk van; adójukat megfizetik.”⁶⁹ Ez a kategória, akárcsak az *egyházhelyes nemeseké*, jóllehet nemesi mivoltukat ritkán vonták kétségbe, nem tartozott a tulajdonképpeni feudális osztályhoz, hiszen tagjai közül kevesen rendelkeztek jobbágyokkal vagy zsellérekkel. Márpedig akinek nem volt legalább két jobbágya, annak adót kellett fizetni. Szerény vagyoni helyzetükből adódóan előfordulhatott, hogy némelyeknek a nemességét is megkérdőjelezték, vagy kellő súlyú bizonyító okmányok hiányában tekintetbe sem vették, mint 1846-ban az udvarhelyszéki Oklánd községben tevékenykedő adóbiztosok, akik a következő megjegyzést fűzték a tabella első helyein szereplő, az előző évben még a „fegyveres nemesek” címszó alatt regisztrált gazdák neveihez: „Mint hogy Oklándon fegyveres nemesek nem léteznek, s az eddigiek is csak a Tabellán írtak hibásan azoknak, de saját elismerésök és a falusiak feljelentése szerint sem ezek, tehát innen a ‘Fegyveres nemességi’ cím kihagyatván, ezen cím alá írottak jelenleg, mint a lófő nemből valók, a magok helyökre írtak a lófő székelyek első 5 számja alá.”⁷⁰

A *primipilusokat* (lófők) és *pixidáriusokat* (gyalogok, puskások, azaz közsékelyek) az 1703-as adóösszeírásban *együttesen* jellemezték, ekképpen: „... lovas- vagy gyalogos fegyverzettel felszerelt harcra kész férfiak, kik az erdélyi fejedelem hívására mindenkor kötelesek katonai táborba vonulni és a harcban részt venni. Béke idején gazdálkodást folytatnak és adójukat az erdélyi fejedelemnek megfizetik.”⁷¹ Valóban, a lófők helyzete ekkor már nem sokban különbözött a közsékelyekétől. E rétegből kevesen tudtak felka-

paszkodni a nemesi rendbe, ennél sokkal többen süllyedtek szegénysorba, sőt egyesek szolgaként kényszerültek elszegődni. A lófők társadalmi helyzetének romlása főleg a katonai közigazgatás alá eső területeken volt szembetűnő, ahol jobb vagyoni helyzetű darabontok a huszárezred kötelékébe kerültek, míg a szegényebb lófőt a gyalogokhoz sorozták be, akiket a lovon szolgáló huszárok egyfajta felsőbbrendűséggel kezeltek.⁷²

A legnagyobb szakadék azonban az egykori katonatársadalom soraiból kiemelkedett *székely arisztokrácia* és az összes többi kategória között tátongott. Marosszéken, 1631 és 1687 között, a primipilusok és pixidáriusok még együtt jártak generális gyűlésekre a szék nemeseivel, 1716 után viszont az ülésekre már csak a „mágnások” és „immunis” (adómentességet élvező) nemesek kaptak meghívót. „Ez [...] nem csupán jogvesztést jelent – jegyzi meg e szokásváltozás kapcsán Imreh István –, hanem azt is, hogy a széki tisztek ‘eluralkodása’ ellen keveset tehetnek.” E széki tisztségviselők – nyilván mind jobbágytartó nemesek – a terheket, taxákat, adókat igyekeztek a lófők és közszekelyek rétegére hárítani, oly mértékben, hogy emezek úgy érezték, „rosszabb lészen sorsuk a nemtelenek sorsoknál”.⁷³

Kétségtelen: a XVIII. század székely társadalma már régen nem az a „valóban eszmeinek nevezhető népközösség, melynek párját a feudális Európában hiába keressük.” A romantikus történetírás által vázolt – no meg a székely előljárók retorikájában (amúgy teljesen érthető praktikus okokból, privilegizált állapotuk elvi igazolása és konzerválása érdekében) még hosszú időn át fennhangon védelmezett – utópiával ellentétben, ekkor már „Ázsia legnemesebb gyarmata” meglehetősen tarka társadalmi kép keretében tárulkozik elénk. E kép pedig kétséget ébreszt aziránt, hogy a kor erdélyi közéletében markánsan jelentkező *székely rendi öntudat* teljes mértékben azonos lett volna az egész székelység *regionális tudatával*.

Jegyzetek

1. R. Várkonyi Ágnes: *Erdélyi változások*. Bp., 1984. 204–205.
2. Wesselényi István: *Sanyarú világ*. I. (Magyar András bevezető tanulmányával) B., 1983. 20.
3. Miskolczy Ambrus: A dél- és délkelet-erdélyi kézműves ipar a kelet-európai regionális munkamegosztásban a múlt század derekán. *Ethnographia*, 1982. (XCIII)/3. 416-417.
4. Trócsányi Zsolt: *Az erdélyi kormányhatósági levéltárak*. Bp., 1973. 7.
5. Kosáry Domokos: *Újjáépítés és polgárosodás. 1711–1867*. „Magyarok Európában” (szerk. Glatz Ferenc). III. rész. Bp., 1990. 45–46.
6. R. Várkonyi Ágnes i. m. 205–206.
7. Kilyéni Székely Mihály: *A Nemes Székely Nemzetnek Constitutiója...* Pest, 1818. 117–135.; Jakab-Szádeczky. 462–472.
8. Dóczi Lajos: Semmi sem új a nap alatt. *Udvarhelyi Híradó*, 1913. (XVI). 12. sz.
9. Pál–Antal, 1967. 137.
10. Orbán III. 40.
11. Uo. II. 20.
12. Pál–Antal, 1967. 137.
13. Dóczi Lajos: i. m.
14. SzOkl. VII. 406.
15. USzLT. Székely Láda 73. sz.
16. Specialis Transilvania. 31.
17. USzLT. Székely Láda 73. sz.
18. Vargyasi Daniel Gábor: *A vargyasi Daniel család eredete és tagjainak rövid életrajza*. Bp., 1896. 389.
19. 1742-ben, az aranyosszéki főkirálybírói hivatal betöltéséért kiírt választások alkalmával Daniel István kapta a legtöbb szavazatot, a tisztségbe végül mégis ifj. Orbán Eleket iktatták be. Emlékiratában erről Daniel keserűen ír: „Nekem annyi hosszú szolgálati érdemekkel teljesnek, és nálánál kitünőbb törzsből származottnak, előmbe tevődnek ugyan az Orbán báró, a ki nem régiben emelkedett föl a porból, és hozzám semmiképpen sem volna hasonlítható.” (Vargyasi Daniel Gábor: *A vargyasi Daniel család eredete és tagjainak rövid életrajza*. Bp., 1896. 392-393.) De nem ő volt az egyedüli elégedetlen. Rettegi György jegyezte fel 1774-ben, gróf Kemény László halála ürügyén, hogy látta, amint egy Bécsbe címzett levelébe Kemény a következőket írta: „Az Aranyos széki főtisztséget megkapom vala, ha az Orbán lelke a sárga paripákkal előmbe nem nyargal vala.” E fanyar humorú allegória kulcsát Rettegi adja meg: „Ez az Orbán lelke Orbán Elek volt, a sárga paripák pedig aranyok, melyekkel meg is szerzette volt magának az Aranyos széki főtisztséget...”. (Rettegi György: *Emléke-*

- zetre méltó dolgok.* Bevezette és jegyzetekkel ellátta Jakó Zsigmond. B., 1970. 338.)
20. Vargyasi Daniel Gábor: i. m. 392.
 21. Uo. 392-394.
 22. Kelemen Lajos (szerk.): *Újabb adattár a vargyasi Daniel család történetéhez.* Kolozsvár, 1913. 300-301.
 23. Torma Károly (közli): *Egy érdekes végrendelet a XVIII. századból* (Lengyel-falvi Orbán Elek végrendelete). *Történelmi Tár*, 1891. 504.
 24. Imreh-Pataki, 1992. 236.
 25. Kelemen Lajos i. m. 299-300.
 26. Imreh-Pataki, 1992. 236.
 27. Uo. 238.
 28. Balássy Ferenc: A székely dullók. *Új Magyar Múzeum*, 1857. (VII). 402-403.
 29. Dóczy Lajos i. m.
 30. Imreh-Pataki, 1992. 243.
 31. Jakab-Szádeczky, 477-478.
 32. USzLt. Commissioni Guberni 1763. 85. sz.
 33. Jakab-Szádeczky, 477-478.
 34. Lukinich Imre: Erdély területi változásai a török hódítás korában. Bp., 1918. 565-569.; Trócsányi Zsolt: *Habsburg politika és Habsburg kormányzat Erdélyben*, 1690-1740. Bp., 1988. 201, 205.
 35. Szádeczky, 1927. 297.
 36. SzOkl. VII. 44.; Vö. Jakab-Szádeczky. 408.
 37. SzOkl. VII. 287-294.
 38. Az adótabellák száz év múltán is ugyanazokat a rovatokat tüntetik fel. Lásd: Állami Levéltár, Csíkszereda. 38. sz. fond.
 39. Jakab-Szádeczky, 463-464.
 40. Kilyéni Székely Mihály, i. m. 118.
 41. Csetri Elek-Imreh István: *Erdély változó társadalma*, 1767-1821. B., 1980. 17-19.
 42. USzLT. Székely Láda, 117. sz.
 43. Imreh István: *A rendtartó székely falu.* B., 1973. 11.
 44. Jakab-Szádeczky, 446., 497-498.
 45. Jakab-Szádeczky, 446.; Imreh-Pataki 1992. 217-223.; Rugonfalvi. II. 197.
 46. Jakab-Szádeczky. 447.
 47. Imreh-Pataki 1992. 217-222.; MTFT. I. 140, 292.; II. 114.
 48. Jakab-Szádeczky. 421, 425.
 49. USzLT. Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1751/I. p. 14-15.
 50. Boga Alajos: *Székelyföld történetírója a XVII. században.* Kolozsvár, 1914. 69-70.
 51. Bíró Sámuel, i. m. A felsorolás rendje: Udvarhely, Csík, Sepsi, Kézdi, Orbai, Maros, Aranyos.

52. SzOkl. VIII. 288.
53. Vargyasi Daniel Gábor, i. m. 394. A XVIII. század hetvenes éveiben írott munkájában Benkő József is állítja, hogy a „nemzet” pecsétjét a székely generálisi méltóság megszűnte után Udvarhelyszék főkirálybírája őrizte. (Specialis Transilvania. 35.)
54. *Br. Apor Péter versei, művei és levelei* (1676–1752). Monumenta Hungariae Historica. Scriptores. I. Bp., 1903. 435.
55. Bárdi Nándor–Hermann Gusztáv Mihály (szerk.): *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéről*. Csíkszereda, 1999.
56. Imreh 1979. 10.
57. Acsády Ignác: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában. *Magyar Statisztikai Közlemények*. Új folyam, XII. Bp., 1896. 218–222.
58. Imreh, 1979. 10.
59. Csetri Elek–Imreh István i. m. 36.
60. Uo. 38-39. Az 1808-as adóösszeírás és az 1810-es katonai összeírás adatainak együttes felvonultatása óvatosságra int az értelmezésben: nem valószínű, hogy az összeírók szempontjai azonosak voltak. Különbözött a család fogalma is, a katonai hatóság támogatta a nagycsaládot, ami az adózás szempontjából kedvezőtlen fejlemény.
61. Imreh–Pataki, 1992. 75.
62. Szentegyházas- és Kápolnás Oláhfalú I. Lipót által kibocsátott kiváltságlevele, mely tartalmazza Báthori Gábor, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György okleveleit is, a Csíkszeredai Állami Levéltárban található, a Székelyudvarhelyi Múzeum gyűjteményében, 982. szám alatt. E kiváltságlevelek mentesítik a két falu lakóit az adó terhétől, ugyanakkor széleskörű közigazgatási és jogi autonómiával ruházzák fel őket. Joguk volt követet küldeni az erdélyi országgyűlésbe, cserébe 1.000 szál deszkát kellett évente szállítsanak a fejedelem gyulafehérvári udvarába. Erre vonatkozóan lásd: Hermann Gusztáv Mihály: Az udvarhelyszéki Havasalja kiváltságos települései: a két Oláhfalú és Zetelaka. In *Emlékkönyv Imreh István nyolcvanadik születésnapjára*. Kolozsvár, 1999. 183–198.
63. Az 1614 és 1750 közötti évekre vonatkozóan lásd Egyed Ákos: *A korszerűsödő és hagyományörző Erdély*. Csíkszereda, 1997. 88, 93-94.; 1818-, 1828- és 1846-ra: Állami Levéltár. Csíkszereda 38-as fond. CXIV/32, CXIV/42, CXV/18, CVIII/44, CIX/5, CIX/23, CXI/10, CXI/20, CXII/13, LXVIII/29, LXIX/6, LXIX/24, LXV/9, LXV/16, LXVI/4, LXX/3, LXX/13, LXXI/2, LXXII/32, LXXII/42, LXXII/60 számú csomók, a bemutatott adatok sorrendjében.
64. SzOkl. Ús. V. 204-212.
65. Állami Levéltár. Csíkszereda, 38-as fond. CXV/18, CIX/23, CXII/13, LXIX/24, LXVI/4, LXXI/2, LXXII/60. csomók.
66. Kőváry, 1842. 107.

67. Pál-Antal Sándor: Marosszék népessége 1831-ben. In: *Emlékkönyv Imreh István nyolcvanadik születésnapjára*. Kolozsvár, 1999. 419–420.
68. Imreh, 1979. 48–49.
69. Uo. 10.
70. Állami Levéltár. Csíkszereda. 38-as fond. LXXI/2. számú csomó.
71. Imreh, 1979. 10.
72. Uo. 49–50.
73. Uo. 16.